

BURSA'NIN TARİHİ MAHALLELERİ

ALİPAŞA, HOCAALİZADE, İBRAHİMPAŞA, MAKSEM, NALBANTOĞLU, TAHTAKALE

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	195079
Tas. No:	9561141 BÜRİT

CAHİLİYE DÖNEMİ HACCINDAN İBRAHİMÎ HACCA DÖNÜŞ

Ali AKPINAR[♣]

Kavram olarak Hac, kutsal mekânların ilah(lar)a yahut o mekânların sahiplerine yakınlaşma adına, belli zamanlarda ziyaret edilmesi demektir. Bu manada hac, hemen hemen bütün dinlerde var olan bir ibadettir. Sâmi geleneğe göre, ziyaret edilen bu mekânlar, ilahların oturduğu evlerdir ve bu yüzden onlar, *Büyütü'l-Âlihe/ İlahların Evleri* diye isimlendirilmişlerdir.¹ Hemen söyleyelim ki İslâm Haccının temel merkezi olan Kâ'be de *Beytullah/Allah'ın Evi* olarak isimlendirilir, ancak onun Allah'ın evi olması sembolik olup asla Yüce Allah'ın oturduğu yer anlamına değildir. Ekin bitmeyen bir vadide, zahir itibarıyla insanlara hiç fayda sağlamayan dağların arasında bir mabed, Allah'ın evi Kâ'be. Dünyanın dört bir yanından ona akın eden insanlar. Herhangi bir çıkar sağlama amacıyla değil, sırf Allah emrettiği için ve O'nun rızasını kazanmak için. İnsanın soyutları somutlaştırma temayülüne insanın algılayabileceği bir lisanla verilen İlahî cevap. Allah'ın Evi Kâ'be: *Zâhiruhû ahcâr ve estâr, bâtinühû esrâr ve envâr. Dış görünüşü taş ve örtü, içi ise sır ve nur.*

Hac ibadeti temeli Hz. İbrahim peygambere ve hatta Hz. Âdem'e kadar uzanan tarihî bir ibadettir. Son Peygamber Hz. Muhammed, peygamber olarak kavmine gönderildiğinde Mekke'de hac yapıyordu. İnen Kur'ân âyetleri Hac ibadetinin devam ettiğini bildirmiştir. Ancak âyetler ve Peygamberimizin açıklamaları Hac ibadetine karıştırılmış şirk geleneklerini ve mantıksız uygulamaları ortadan kaldırdı, tüm bu açıklama ve uygulamalar haccı yeniden asliyetine döndürerek düzenlemiştir. İlk insanla birlikte var olan ilk mabedin etrafında oluşan, insanlık tarihinin nesilden nesile aktardığı hac geleneği; tevhidden uzaklaşıp sapan insanlar tarafından zaman tağyîr ve tahrîf edilmiş, bozulan bu

[♣] Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı.

¹ Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat, 1993, VI, 347.

Âdem ve İbrahimî gelenekler, Hz. Muhammed'in söylem ve eylemleriyle yenilenerek aslî temellerine oturtulmuştur...

Hac ibadetinin uygulaması tüm ayrıntılarıyla Kur'ân'da yer almaz. Zaten bu anlamda Kur'ân bir '*namaz hocası kitabı*' olmadığı gibi bir '*hac rehberi kitabı*' da değildir. Çünkü Kur'ân bir *tezkir* kitabı olup, bir *tedris* kitabı değildir. Ne var ki, bugün bir takım temel ibadetlerin yapılış şekli ve zamanı etrafında çeşitli spekülasyonlar üretilirken çoğunlukla Kur'ân referans gösterilmektedir. Oysa Kur'ân merkezli olduğu söylenen bu yaklaşımların, aslında bütüncül ve derinlemesine bir yaklaşım özelliğinden uzak; parçacı, yüzeysel ve ön kabulle belirlenmiş tezlere âyetler bulma/Kur'ân'a söyletme eğilimi içerisinde olduğu görülmektedir. Örneğin çok önceleri Hâricîlerden bir grup tarafından² seslendirildiği halde yankı bulmayan ve ilk defa söyleniyormuş gibi bugün yeniden gündeme getirilen *Hac ibadetinin senenin tüm aylarına yahut senenin üç ayına yayılabileceği* görüşü net olarak Kur'ân'dan çıkmaktadır.

A. Hac Mevsimi İle İlgili Âyetlerin İniş Süreci

Kur'ân, mesajlarının evrensel olmasını sağlamak için, anlattığı olayların geçtiği yer ve zamanlarını, olayın kahramanlarının isimlerini genellikle vermez. Ancak az da olsa bazı yer, zaman ve şahıs isimleri Kur'ân'da yer alır. Bunun pek çok sebebi vardır şüphesiz.

Kur'ân'da bazı yer ve zamanlara dikkat çekilmesiyle ilgili olarak Reşid Rıza özetle şunları söyler: "*Yüce Allah, bazı yer ve zamanlar için özel bazı emir ve yasaklar koymuştur. Bunun nedeni, onları insanların daha bir özenle yerine getirmelerini sağlamaktır. Çünkü insan psikolojisi tekdüzelikten sıkılır. Bu yüzden İslâm'da devamlı yapılması istenen ibadetler oldukça kısa ve hafif tutulmuştur. Sözelimi sürekli kılınması gereken vakit namazlarının farzları çok kısa zamanda yerine getirilebilir. Örnek olarak Cenâb-ı Hakk, insanların haftalık genel toplantı gününde Cuma namazını özel olarak farz kılmıştır. Senede bir ay (sayılı günlerde) orucu farz kılmıştır. Aynı şekilde Zilhicce'nin sayılı günlerinde haccı meşru kılmıştır. Yine hac için gidiş geliş ayları olan haram aylarda savaşı*

² İbn Hazm'ın tespitine göre Hâricîlerin bir grubu olan Ebû İsmail el-Bittîhî ve yandaşları haccın senenin tüm aylarında yapılabileceğini söylemişlerdir. Bkz. İbn Hazm Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Beyrut, ty, V, 51-52.

yasaklamıştır. Savaşı olabildiğince azaltıp barışı yaygınlaştırmak ve güvenli bir ortamda umre yapılmasını sağlamak için, senenin ortasında olan Receb'i de haram aylardan saymıştır. Hacıların güvenliği için Mekke ve çevresini güvenli belde (harem) kılmıştır. Kâ'be'yi kendisine izafe edip (Beytullah=Allah'ın evi) ona hürmet edilmesini istemiştir. Böyle özel belirlenmeler olmasaydı, insanların belli bir yer ve zamanda anlaşmaları imkânsız olurdu.³

Kur'ân, yerlerin ve göklerin yaratıldığı günden beri Allah katında ayların sayısının on iki olduğunun altını çizer ve bunlardan dördünün haram ay olduğunu belirtir.⁴ Yine Kur'ân, ayların yerlerinin değiştirilmemesini isteyerek böyle bir şeye yeltenmenin gerçeği örtmede ileri gitme/küfür olduğunu söyler.⁵ Ay takvimine göre, tüm aylar senenin bütün mevsimlerini dolaşır. Dinî düzenlemeler genelde bu ay hesabına göre belirlenmiştir. Böylece sözgelimi Ramazan orucu, hac ve kurban günleri senenin bütün mevsimlerine rast gelebilmekte, böylece her mevsimde bu ibadetlerin zevki tadılmakta yahut meşakatlere katlanarak nefislerin değişik zaman ve şartlarda eğitimi sağlanmaktadır. Cahiliye Arapları ise, siyasî ve ekonomik bir takım gerekçelere binaen bu ayların yerlerini değiştiriyorlardı. Örneğin onlar, hac mevsiminin kendileri için en uygun olan zamana denk gelmesini sağlamak için değiştiriyorlardı. Bu ise, ibadetlerin ya hep zor, ya da hep kolay mevsimlere rast getirilmesi demektir. Kur'ân bu şekilde ayların yerleri üzerinde oynamayı yasaklamıştır.

Şeâirden sayılan⁶ dört haram ay, Zilka'de, Zilhicce, Muharrem, Receb'dir. Bunların ilk üçü hac ayı, dördüncüsü umre ayıdır. Bu aylar, 'haram ay' ilan edilerek insanlar, bu aylarda barış içerisinde yaşamaya alıştırmışlar; Şam, Mezopotamya ve Irak gibi uzak yerlerden hac ve umre için Mekke'ye gelen insanların güvenle gelip memleketlerine dönmeleri sağlanmıştır. Dolayısıyla haram aylar ile hac ayları arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu aylarda savaşın yasak sayılmasının temelinde

³ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, Daru'l-Fıkr, Kahire, 1923, X, 413-414.

⁴ Bkz. *Tevbe* 9/36. Ayrıca bkz. *el-Bakara*, 2/194, 217; *Maide* 5/2, 97.

⁵ Bkz. *Tevbe* 9/37.

⁶ Bkz. *Maide* 5/2, 97. Şeâir, ibâret ve kurbe için belirlenmiş özel alametler demektir. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1984, I, 164; II, 272. Tevhid dinin burçları, en temel göstergeleri için kullanılan bu kelime hem ibâretin kendisi için, hem de ibâretin yer ve zamanı için kullanılmıştır.

insanların güven içerisinde hac ve umre yapabilmelerini sağlamak yatmaktadır. Kur'ân, ayların sayısına genel olarak işaret ettikten sonra, hac ay ve günlerine de dikkat çekmiştir. Burada şunu söyleyelim ki Kur'ân'da on iki ayın isimlerinden yalnızca Ramazan ayının adı açıkça geçer,⁷ diğerleri geçmez. İşaret edilen diğer gün ve ayların açıkça isminin geçmemesi, onların Kur'ân'ın ilk muhataplarınca bilinmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu kısa girişten sonra Hac mevsimi ile ilgili âyetlerin iniş sürecini görelim:

1. Mekke'de inen bazı âyetlerde cahiliye döneminde bilinen bazı günlere dikkat çekilmiştir: Onuncu sırada inen Fecr sûresi şöyle başlar: "*Fecre, on geceye, çifte ve teke, örttüğü /yola koyulduğu an geceye yemin ederim ki!*"⁸ Âyetlerde geçen "Fecr'in Kurban bayramı sabahı yahut Zilhicce'nin ilk günü olabileceği⁹ on gecenin Zilhicce'nin ilk on gecesi"¹⁰, tek gün Arafe günü (9. gün), çift ise Kurban bayramı günü (10. gün),"¹¹

⁷ Kur'ân, oruc ayı olan Ramazan ayını, Kur'ân'ın indirildiği ay olarak zikreder. Bkz. el-Bakara, 2/185. Söz konusu âyetten, bu ayın Kur'ân'ın inmeye başladığı ay olması hasebiyle adının zikredildiği çıkarılabilir.

⁸ 89 Fecr 1-4.

⁹ Ayrıca genel olarak her günün başlangıcı, sabah namazı, gündüzün tamamı, Muharrem'in ilk günü olabileceği de söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 102-103.

¹⁰ Ramazan'ın son on günü olabileceği söylenmişse de, itikafla bu günlerin diğer günlerden farklı tutulması Medine döneminde olan bir uygulamadır. Yine bu on gecenin Ramazan'ın ilk on gecesi yahut Muharrem'in ilk on gecesi olabileceği de söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 103-104.

¹¹ Ayette geçen çift ve tek ile ilgili şu yirmi görüş ileri sürülmüştür: Şef Arafe ve Kurban günü; vetr kurban gecesi; Şef kurban günü (10. gün), vetr Arafe günü (9. gün); Şef çift rekâtlı namaz, vetr tek rekâtlı namaz; Şef tüm yaratıklar, vetr bir Allah; Vetr Hz. Âdem, şef eşi; Şef kurban bayramının iki günü, vetr üçüncü günü; Şef sabah namazı, vetr akşam namazı; Şef akşam namazının iki rekâtı, vetr üçüncü rekâtı; Şef çift yaratıklar, vetr tek yaratıklar; çift sayılar, tek sayılar; Zilhicce'nin on günü, vetr Mina 'daki üç gün; Şef fısıltı ile konuşanın ikincisi olan Allah, vetr tek olan Allah; Şef Âdem ve eşi, vetr Yüce Allah; Şef gece ve gündüz, vetr gecesi olmayan kıyamet günü; Şef cennetin sekiz derecesi, vetr cehennem yedi derecesi; Şef izzet ve zillet gibi zıt şeyler, vetr her şeyiyle tek olan Allah; Şef Safa ve Merve tepeleri, Vetr Ka'be; Şef Mekke ve Medine mescidleri, vetr Beyt-i Makdis; Şef hacla umrenin birleştirildiği Kıran haccı, vetr ifrat haccı; Şef namaz oruc gibi tekerrür eden ibâretler, vetr bir kere

örten gecenin ise Müzdelife gecesi olduğu söylenerek¹² âyetlerin bu gün ve gecelere dikkat çektiği belirtilmiştir. Bu konudaki görüşlere bakıldığında, bu âyetlerde daha çok hacla ilgili gün ve gecelerin öneminin vurgulandığı görülür. Bu gün ve geceler, Kur'ân'ın ilk muhataplarınca bulunduğu için genel ifadelerle anılmıştır.

2. 27. sırada yine Mekke'de inen Burûc sûresinde de şu âyet yer alır: *"Tanıklık edene (şâhid) ve tanıklık edilene (meşhûd) yemin olsun!"*¹³ Âyette geçen 'şâhid' Cuma günü, 'meşhûd' ise Arafе günü yahut Kurban bayramı günüdür.¹⁴

3. Yine Mekke'de Peygamberliğin 10. yıllarında inen ve insanlara haccı duyurmasına dair Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e olan hitabını anlatan âyet şöyledir:

*"İnsanlar arasında haccı ilan et. Gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler."*¹⁵ Mevdûdî, Hac sûresi 25-78. âyetlerinin Medine'nin ilk yıllarında Hicrî 1. yılın Zil-hicce ayında indiğini söyler.¹⁶

4. Hac ile ilgili olarak Medine'de inen ilk âyette¹⁷ şöyle buyrulmuştur:

*"Sana doğan ayları soruyorlar. De ki, onlar insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir."*¹⁸ Aslında diğer ibadetler için de hilaller vakit ölçüleridir. Ama bu âyette özellikle haccın anılması, cahiliye döneminde

yapılması gereken ibâret hac. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 104-108; Suyûtî, *el-İklîl fi İstinbâti't-Tenzîl*, Beyrut, 1985, s. 287.

¹² Yine söz konusu gecenin senenin her gecesi yahut kadir gecesi de olabileceği söylenmiştir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 108.

¹³ 85 Burûc 3.

¹⁴ Bundan başka 'şâhid' Kurban günü, 'meşhûd' Arafе günü; Hacerü'l-esved ve Hacı da denmiştir. Diğer görüşler için bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IX, 71-73.

¹⁵ Hac 22/27. Ayette hitabın Hz. Muhammed'e olabileceği de söylenmiştir. Bkz. Şevkânî Muhammed b. Ali, *Fethü'l-Kadîr*, Mısır, 1964, III, 558. Ancak hitap Hz. İbrahim peygambere olsa bile, Kur'ân'da bunun aynı şekilde tekrarlanması, bu emrin Peygamberimiz başta olmak üzere, Kur'ân'ın tüm muhataplarına olduğu anlamına da gelir.

¹⁶ Bkz. Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, İstanbul, 1996, III, 339-340.

¹⁷ 17 İbn Aşûr Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ty, II, 196.

¹⁸ el-Bakara, 2/189.

yapıldığı gibi hac aylarının değiştirilmemesi ve haccın Allah'ın belirlediği aylarda yapılmasını vurgulamak içindir.¹⁹ Âyet, senenin tüm aylarını kapsamakta olup geneldir. Bu âyet daha sonra inen 'bilinen aylar' ifadesiyle tahsis edilecektir.

5. Hicretin altıncı senesinde Mekke müşrikleriyle yapılan Hudeybiyye anlaşmasından sonra inen âyet ise şöyledir:

*"Haccı da ve umreyi de Allah için tamamlayın."*²⁰

Bu âyetle, bir önceki sene başlanıp bitirilemeyen umrenin tamamlanması istenmiş ve insanlar ilerde farz kılınacak olan hac ibadetine hazırlanmıştır.²¹

6. Bedir savaşından sonra Hicretin 2. yahut 3. yılında inen ve genel olarak haccın farziyetini açıklayan²² âyet ise şöyledir:

*"Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmeleri, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır..."*²³

7. Hicretin 9. yılında inen âyet ise, mücmel olarak haccın farziyetini bildiren bir önceki âyeti beyan ederek²⁴ şu şekilde gelmiştir:

*"Hac, bilinen aylardır."*²⁵

Âyette geçen bilinen hac aylarının hangileri olduğu konusunda üç görüş vardır:

a. Şevvâl, Zilka'de aylarıyla Zilhicce'nin ilk on günü. *İbn Abbas, Süddî, Şa'bî, Nehâî* başta olmak üzere cumhurun görüşü budur. Bu görüş üç mezhep imamının görüşü olup İmam-ı Malikin de bu görüşte olduğuna dair bir rivayet vardır.

¹⁹ Bkz. Râzî Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebir*, Tahran, ty, V, 124.

²⁰ el-Bakara, 2/196.

²¹ İbn Aşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II, 216-217.

²² Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I, 231. Haccın hicretin 5, 6, 7, 8, 9 ve 10. yıllarında farz kılındığına dair görüşler de vardır. Kurtubî, bunlardan 9. yılı tercih etmiştir. Bkz. Özeydın Abdülkerim, 'Hac' md. DİA, XIV, 388. Bu konuda birden fazla görüş olmasının nedeni, hac ile ilgili âyetlerin farklı periyotlarda inmiş olmasıdır.

²³ Al-i İmrân 3/97.

²⁴ İbn Aşûr, II, 231.

²⁵ el-Bakara, 2/197.

b. Şevval, Zilka'de ve Zilhicce aylarının tamamı. İbn Ömer, İbn Mesud, Ata, Mücahid, er-Rabi', Zührî ve İmam Malik'in görüşüdür.²⁶

c. Zilka'de, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Derveze, bu üç haram ayın hac ayı olması gerektiğini savunur.²⁷

Hac aylarının bu şekilde üç ay olarak belirlenmesi, bu üç ayda hac için ihrama girilebilse bile, bu üç ayda hac yapılabileceği anlamına gelmemektedir. Çünkü uygulamada böyle bir şey söz konusu olmamıştır. Bu konuda aykırı bir görüş de ileri sürülmemiştir. Hac aylarının bu şekilde geniş tutulma esprisi, bu üç ayın dışardan Mekke'ye gelenlerin gelip geri dönebilecekleri süre olması ve bu üç ayda hac için ihrama girilebilmesidir. Çünkü genel olarak belirlenen bu hac ayları aşağıdaki âyetlerle belli günlere, sayılı günlere ve sonuçta tek güne indirgenmektedir. Sünnetteki açıklamalar da bu doğrultudadır. Zaten âyet, bilinen aylar diyerek, hac aylarının Kur'ân'ın indiği dönem insanları tarafından bilindiğini belirtiyor ve bu bilineni takrir ediyor. O dönemde insanların hac ibadetini bütünüyle üç aya yaydıklarına dair bir görüş kaynaklarımızda yer almamıştır. Nitekim cahiliye döneminde Şevval ayında hac için hazırlıklara başlanır, bu aylarda ihrama girilirdi. Ama bu, bu ayların hepsinde hac yapılır anlamına gelmezdi.²⁸

Âyette 'Hac' kelimesinin üç kere tekrar edilmesi şu şekilde açıklanmıştır: Bunlardan birincisi hac zamanına, ikincisi hac ibadetine, üçüncüsü de hac yeri ve zamanıyla birlikte ihrama işaret etmektedir.²⁹ Âyetin 'Hac, bilinen aylardır' cümlesi, Haccın vakti bilinen aylardır, Hac, bilinen aylardadır, Hac, bilinen aylarda yapılan hactır, şeklinde anlaşmıştır.³⁰

Şimdi de hac aylarını günlere tahsis eden âyetlere bakalım:

8. Mekke'de inen sûrelerden biri olan Hac sûresinde "İnsanlar kendileri için bir takım menfaatlere tanık olmak ve Allah'ın kendilerine bahşettiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde (fî eyyâmîn ma'lûmât) Allah'ın ismini anarak kurban kesmeleri için sana (Kâ'be'ye)

²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut, ty, I, 346; Şevkânî, I, 253; Menâr, II, 226.

²⁷ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, V, 210; Ateş Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989, I, 347.

²⁸ Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 350.

²⁹ Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, I, 245.

³⁰ Râzî, *Tefsîr*, V, 160; Sâis, *Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm*, I, 209.

*gelsinler*³¹ buyurulmuştur. Âyette geçen 'bilinen günler' Zilhicce'nin ilk on günüdür. *İbn Abbas*, âyette kurban kesiminden bahsedilmesini gerekçe göstererek bu günlerin kurban günleri olduğunu söyler.³² Zaten *İbn Abbas*'ın söylediği kurban günleri de Zilhicce'nin ilk on gününün içindedir.

9. Medine'de inen Bakara sûresinde ise "Sayıli günlerde (fi eyyâmîn ma'dûdât) Allah'ı anın.. Kim iki gün içerisinde acele ederek (Mina'dan Mekke'ye dönmek isterse.."³³ buyurularak 'sayılı günlere' işaret edilmiştir. Söz konusu günlerin Teşrik günleri ve Şeytan taşlama günleri olduğu söylenmiştir.³⁴

10. Hicretin dokuzuncu yılında Hz. *Ebû Bekir*'in hac emiri olarak tayin edilip ve haccın ilk olarak pratiğinin yapıldığı senede hacla ilgili son inen âyette ise, hac günü tek gün olarak net bir şekilde belirlenmiştir: "Bu, büyük hac gününde (Yevme'l-Haccî'l-Ekber) Allah'tan insanlara bir bildiridir."³⁵ Hac için insanlar toplandığı için yahut haccın en temel rüknü Arafatta vakfe, o günde yapıldığından dolayı o güne 'büyük hac günü' denilmiştir. Bu günün Kurban bayramı günü (Zilhicce 10. gün) olabileceği de, Arafe günü (Zilhicce 9. gün) olabileceği de söylenmiştir.³⁶ Rivayete göre Peygamberimiz, Veda haccında Zilhicce'nin 10. günü, bugün günlerden nedir, diye sormuş; ashab, Kurban günüdür, diye cevap vermiş; bunun üzerine şöyle buyurmuştur: "Bugün Hacc-ı Ekber günüdür."³⁷ Genel olarak ilim adamları, bugünün hac vakti değil,

³¹ Hac 22/28.

³² Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, III, 11; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II, 558; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, III, 361.

³³ el-Bakara, 2/203.

³⁴ Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, I, 351; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I, 259-262

³⁵ Tevbe 9/3.

³⁶ Hacc-ı ekber ifadesi hac için, Hacc-ı asgar ifadesi ise umre için kullanılmıştır. Kıran haccı için 'Büyük hac'; ifrad haccı için ise 'Küçük hac' da denmiştir. Yine Kurban bayramı günü için, 'Büyük hac günü', Arafe günü için 'Küçük hac günü' de kullanılmıştır. Bkz. Reşid Rıza, *Menâr*, X, 159-160. Bu günden maksadın tüm hac günleri olduğuna dair de bir görüş vardır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 396. Ancak Râzî, bu üçüncü görüşün pek tutarlı olmadığını, âyette tek bir günün kastedildiğini söyler. Bkz. Râzî, *Tefsîr*, XV, 221.

³⁷ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, Mağrib 1387, I, 125-126; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, II, 206.

tek bir günü bildirdiğini, bu günün de “Hac Arafattır”³⁸ hadisine göre Arafe günü yahut da yukarıdaki rivayete göre Kurban bayramının ilk günü olduğunu söylemişlerdir.³⁹

Görüldüğü üzere Kur’ân âyetleri hac mevsimini önce ‘bilinen aylar’ diyerek genel olarak ifade ettikten sonra, tek gün olarak belirlemiştir. Bu konudaki İslâm öncesi uygulama, İslâm’dan sonraki uygulamalar ve Peygamberimizin açıklamaları da bunu net bir şekilde teyit etmektedir. Yani gelen âyetler, daha önceden var olan meşru’ uygulamaları onaylayarak gelmiştir. Bu konuda Hz. Peygamberin uygulamaları⁴⁰ ve aşıktan günümüze kadarki uygulamalar da belirleyici rol oynamaktadır. Haccın yapılışı ile ilgili âyetlerde ‘ifâza’ kavramının özellikle seçilmesi de her yıl hac yapacak olan tüm insanların ‘Büyük Hac Gününün’ tek bir gün olduğunu vurgulamaktadır. Şimdi bu kavramlara kısaca değinelim:

B. Kur’ân Âyetlerinde Bazı Hac Kavramları

Kur’ân’da hac ile ilgili olarak önemli yerler ve hac amelleriyle alakalı kavramlar yer almaktadır. Biz bunlardan konumuza ışık tutacağını düşündüğümüz bir kaçının üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Hac sözlükte, mutlak olarak niyet etmek, geri durmak, gelmek, tedavi için yarayı yoklamak, delille galip gelmek, çokça ihtilaf etmek anlamlarına gelir. Terim olarak Mekke’yi kastelemektir.⁴¹ Kelime dokuz kere “el-Hac” şeklinde⁴², bir âyette “Hıccü’l-Beyt” şeklinde⁴³, bir

³⁸ Tirmîzî, *Tefsîr* 2/22; Ebû Davûd, *Menâsik* 68; İbn Mace, *Menâsik* 57; Dârimî, *Menâsik* 54..

³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV, 2453.

⁴⁰ Nitekim Râzî, Hac suresi âyetinde geçen ‘İnsanlara haccı bildir, sana gelsinler’ ifadesini, hac konusunda sana uysunlar, demek olduğunu söyleyerek güzel bir tespitte bulunur. Bkz. Râzî, *Tefsîr*, XXIII, 28. Bu noktada Hz. Peygamberin “Hac menasikini benden alın, benden gördüğünüz gibi haccı yapın” (Müslim, *Hac* 310; Ebu Davûd, *Menâsik* 77; Nesâî, *Menâsik* 220; Ahmed, III, 318, 337, 366, 387) şeklindeki meşhur hadisi devreye girmektedir.

⁴¹ Zebîdî, *Tâcü’l-Arus*, II, 16-17; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, I, 569.

⁴² Bkz. el-Bakara, 2/189, 196 (üç kere), 197 (üç kere), Tevbe 9/3; Hac 22/27.

⁴³ Bkz. Âl-i İmrân 3/97.

âyette de “el-Hâc” şeklinde⁴⁴ geçmiştir. Kullanımlarının tamamında kelimenin marife olması, haccın bilinen bir ibadet olduğuna işaret etmektedir. Buna göre hac, öteden beri uygulanagelen belli bir ibadettir.

İfâza: Suyun bolca dökülmesi, coşkun akması, çoğalıp taşması, bol ve yaygın olma, kalabalıklaşıp çabuk dağılma anlamlarına gelir. Tıpkı bunun gibi hacıların kalabalık halinde Arafat’tan Müzdelife’ye akması, sükûn etmesi için kullanılmıştır.⁴⁵

Kur’ân’da bu kelime altı yerde, gözden yaş boşanması,⁴⁶ bir işe, bir söze dalmak, taşkınlık yaparak gömülmek,⁴⁷ üzerine bolca su akıtmak⁴⁸, üç yerde de Arafat’tan Müzdelife’ye akmak, sükûn etmek⁴⁹ anlamlarında kullanılmıştır.

Tüm hacılar, hep birlikte bir anda Arafat’tan çıktıkları için bu kelime kullanılmıştır. Kelime şiddet değil, çokluk bildirmektedir.⁵⁰ Âyet, Arafat’ta vakfenin farziyetine de delalet eder. Çünkü ifâza ancak orada vakfeden sonra olacaktır. Zaten hadiste “*Hac Arafattır, Arafat vakfesine yetişen hacca yetişmiş olur*”⁵¹ buyurulmuştur. Âyette geçen Efâza’n-Nâs ifadesi ‘Efâza’n-Nâsî’ diye de okunmuştur. Buna göre mana, unutan Âdem’in ifâza ettiği yerden... demektir. Bu anlayışa göre âyet, “Andolsun Biz, daha önce Âdem’den söz almıştık, ama o unutmmuştu”⁵² âyetini hatırlatmaktadır.⁵³ Hz. İbrahim’in ifâza ettiği yerden, diye de anlaşılmıştır.⁵⁴ Cahiliyye döneminde Kureyşliler ve Humus denilen Kâ’be hizmetlileri Arafât yerine Müzdelife’de vakfe yaparlardı. Âyet böyle bir ayrımı yasaklayarak tüm insanları eşitlemiştir.⁵⁵

⁴⁴ Bkz. Tevbe 9/19.

⁴⁵ Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s, 387; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 185, 348.

⁴⁶ Maide 5/83; Tevbe 9/92

⁴⁷ Yunus 10/61; 24 Nûr 14; 46 Ahkâf 8.

⁴⁸ el-A’raf 7/50.

⁴⁹ el-Bakara, 2/198, 199 (iki kere).

⁵⁰ İbn Aşûr, II, 238.

⁵¹ Tirmizî, Hac 57; Ebû Davûd, Menâsik 69.

⁵² Tâhâ 20/115.

⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 348.

⁵⁴ Şevkânî, I, 258.

⁵⁵ Bkz. Buhârî Hac 91-92; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 349; Suyûtî, *ed-Dürü’l-Mensûr*, I, 226; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 363-370.

İfâza kavramının vurgulamak istediği en önemli husus, insanların hep birlikte Arafat'tan Müzdelife'ye akın etmelerinin gerekli olduğudur. Aynı şekilde bu kavram, hacılar arasındaki uygulama farklılığına da son vermektedir. Kavramda yüklü olan bu anlamların gerçekleşmesi ise, tüm hacıların aynı anda Arafat'ta bulunmaları ve hep birlikte Müzdelife'ye akmalarıyla mümkün olacaktır.

Te'zîn: Duyurmak, bildirmek, ilan etmek anlamlarına gelen⁵⁶ bu kök, Kur'ân'da üç yerde 'te'zîn'⁵⁷, iki yerde 'teezün'⁵⁸ formunda kullanılmıştır. Bunlardan birisi, şu şekilde hac ibadetinin insanlara duyurulmasını emretmektedir: "*İnsanlara haccı duyur...*" Yüksek sesle ve tekrar tekrar bildirme, ilan etme demektir.⁵⁹ Bu kavram ile hac ibadetinin tüm insanlığa duyurulmasının gereği vurgulanmıştır. Hac, hac merkezine ne kadar uzakta olursa olsun, farklı ulaşım vasıtalarına sahip tüm insanları ilgilendiren evrensel bir ibadettir.

C. Hac İbadetinin Temel Hedefleri/Hikmetleri

Elbette taabbüdü ibadetler Yüce Allah'ın emri olduğu için yapılırlar. Onlar da mutlaka bir hikmet ve bir gerekçe aranmaz. Ancak bir adı da 'Hakîm' olan ve her yaptığında, her söylediğinde sayısız hikmetler olan Yüce Yaratıcının emrettiği ve yasakladığı her şeyde de pek çok hikmet vardır. Bunların bilinebilenleri olduğu gibi, net olarak bilinmeyenleri de olabilir. Emir ve yasaklardaki hikmetleri bilmek, her şeyden önce onları emreden hakkında olumlu kanaatlere sahip olmayı sağlar; öte yandan kimi insanın onlara daha çok ve daha bir iştiaqla yönelmesini ve coşkulu bir şekilde yapılmasını sağlar.

İbadetlerde asıl hedef Yüce Allah'ın isteğini yerine getirerek O'nun hoşnutluğunu kazanmaya ve O'na yakın olmaya çalışmaktır. Bu asıl gaye hiçbir zaman göz ardı edilmemeli ve diğer hikmet ve sebepler bunun önüne geçirilmemelidir. İşte Hac da pek çok hikmetleri barındıran önemli bir ibadettir. Nitekim hacla ilgili âyetlerde "*Onlar kendileri için olan bir takım menfaatlere tanık olsunlar..*"⁶⁰ "*Onda*

⁵⁶ Bkz. Ragıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s, 15.

⁵⁷ Bkz. el-A'raf 7/44; 12 Yusuf 70; Hac 22/27.

⁵⁸ el-A'raf 167; İbrahim 14/ 7.

⁵⁹ İbn Aşûr, XVII, 242.

⁶⁰ Hac 22/28.

(*hac fillerinde veya kurbanlıklarda*) sizler için belli süreye kadar bir takım menfaatler vardır..⁶¹ “Rabbinizin fazlından /rızkından istemenizde size herhangi bir günah yoktur..”⁶² denilerek hac ibadetindeki bu bireysel ve toplumsal, dünyevî ve uhrevî yararlar işaret edilmiştir. Rivayet edilir ki *Ebû Hanife*, hac yapmadan önce diğer ibadetleri üstün sayardı; ama o, hac yaptıktan sonra haccı tüm diğer ibadetlerden üstün saymıştır, çünkü onda pek çok özellik ve güzellik bir araya gelmiştir.⁶³ Hac ibadetinde bulunan ve hac ibadetini yapan birey, o kişinin yakın çevresi ve diğer insanlar açısından hikmetleri⁶⁴ şöyle sıralayabiliriz:

1. Hac, Allah içindir, O’nun için, O’nun emri olduğu için, O’nun hoşnutluğunu kazanmak için yapılır. Nitekim âyetlerde “*Yoluna gücü yetenin Beyti haccetmesi, insanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır*”⁶⁵ “*Haccı ve Umreyi Allah için tamamlayın*”⁶⁶ buyurulmuştur. Bir hadiste de haccın asıl amacından saptırılabilceğine şöyle dikkat çekilmiştir: “*Ahir zamanda devlet adamları seyahat, zenginler ticaret, fakirler dilenmek, ham sofular da gösteriş için hac yaparlar.*”⁶⁷

2. Allah’ın evi olarak nitelenen ve ilahî birliğin, bir tek Allah’a boyun eğmenin, O’na bağlılığın bir sembolü olan Kâ’be başta olmak üzere, diğer kutsal mekânlarla Yüce Allah’a saygı adeta somutlaştırılır.

3. Hac, insanı maddî ve manevî kirlilerden arındıran, ruhî doygunluk ve dinginlik veren bir ibadettir. Hac, içerisinde çok büyük fedakârlık, ihlâs, sabır, dua, zikir yoğunluğu olan bir ibadettir.

4. Hac, toplu dua ve ibadet coşkusunun en zirvede tadıldığı bir ibadettir. Mazlumların, zayıfların, güçsüzlerin, seçkinlerin dualarından yararlanan bir ibadettir hac.

⁶¹ Hac 22/33.

⁶² el-Bakara, 2/198.

⁶³ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 11.

⁶⁴ Bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, Mısır, 1939, I, 415-419; Dehlevî, *Huccetullâhi’l-Bâliğa*, II, 156; Vehbe ez-Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, III, 404-407; Uludağ Süleyman, *İslâm’da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara, 1989, s. 94-98; Görgün Tahsin, ‘Hac’ md, DİA, XIV, 397-399.

⁶⁵ Âl-i İmrân 3/97.

⁶⁶ el-Bakara, 2/196.

⁶⁷ Gazalî, *İhyâ*, I, 269.

5. Haşr ve neşire benzerliği ile insanlara âhireti hatırlatan ve ona hazırlayan bir 'öte dünya' hazırlığıdır. Hac için yola çıkan kişi, tıpkı âhiret yolculuğuna çıkıyormuş gibi beraber yaşadığı insanlarla helalleşir, çok sevdiği eşini dostunu, malını mülkünü geride bırakarak yola koyulur.

6. Hacda tarihî tevhid birliği hatırlatılır ve yaşatılır. Zira hac, temeli Peygamberlerin atası sayılan Hz. İbrahim'e dayanan, onun hatıralarının yaşatıldığı, pek çok hatıranın yâd edildiği bir ibadettir. Yine Hz. Peygamber ve ashabının tevhid mücadelesinin geçtiği yerlerde yapılan hac, o seçkin kişilerin yaşadıklarını gözümüzde canlandıran, Müslüman olarak namazda günlük olarak yöneldiğimiz Kâ'be'yi canlı olarak yerinde görmemizi sağlayan bir ibadettir.

7. Bir güvenlik ve dokunulmazlık bölgesi, bir sit alanı olan Harem bölgede hacı, barış içerisinde yaşamının, çevreyi korumanın, insan şöyle dursun, hayvan ve bitkileri bile incitmemenin ne demek olduğunu anlar ve pratik olarak yaşar.

8. Hac, yıllık, dinî, ilmî, politik, diplomatik, ekonomik, sosyal uluslararası bir kongredir. Onda dünyanın çok değişik yerlerinden gelen seçkin ilim adamları karşılıklı fikir ve görüş alış verisinde bulunur, birbirlerinin çalışmalarından haberdar olurlar. Diplomatik görüşmeler yapılır, yeni stratejiler belirlenir. Hac büyük bir ekonomik pazar olarak pek çok kişinin para kazandığı, görgüsünü-bilgisini artırdığı büyük bir panayırdır. Müslümanların yetkin ve seçkin kişileri, insanlığın geride bıraktığı bir yılı gözden geçirir ve gelecek bir yıla dair plan ve programlar yapar, birbirlerine yararlı tavsiyelerde bulunurlar.

9. Hac, sosyalleşmenin göstergesidir. Farklı kültür ve seviyede pek çok insanın bir arada yaşama örneğini sunduğu bir fırsattır hac. Karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın yapıldığı; insanların bir tarağın dişleri gibi eşitlendiği bir gösteri alanıdır.

10. Hac ibadeti, Müslümanlara ve diğer inanç sahiplerine, İslâm Dininin birleştiriciliğini ve İslâm Toplumunun ihtişamını gösteren, onların birlik ve beraberliğini, kararlılığını simgeleyen bir gösteridir.

11. Hac, çok yönlü ve dolu dolu yapılan bir seyahat olarak, yolculuğun maddî ve manevî yararlarını bağrında barındıran bir ibadettir. O,

o uğurda karşılaşılan sıkıntılara sabretmeye ve disiplinli bir hayata alıştıırır. Seyahatin sıhhat demek olduğu düşünülürse, Hac ibadetinin insan sağlığına da katkısı olan bir ibadet olduğu söylenebilir.

12. Özellikle toplumun önderleri olan ilim adamları ve yöneticiler için, birden fazla hac yapmak, son derece önemli ve anlamlıdır. Seyahatin bir hayli kolaylaştığı ve birçok kişinin kaçınılmazı olduğu bir dünyada, birden fazla hac/umre yadırganmamalı ve engellenmemelidir. İnsanlar, her yıl denize, kaplıcaya, tatile gitmeyi kendileri için bir gereksinim olarak algılıyorsa; neden beş/on yılda bir hac yahut umreye gitmesinler. Sahâbe ve büyük imamların çok sayıda hac yaptıkları da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Bugünkü hac uygulamasında Müslümanlar, sayılan bu hikmetlerin bir kısmını bir ölçüde gerçekleştiriyor olsalar da, onların diğer ibadetleri gibi, hac ibadetini de tam randımanlı bir şekilde yaptıkları söylenemez. Bu, insanların dinî bilgilerden, bilinç düzeyinde yoksun olmalarıyla ilgili olup iyi ve uzun soluklu eğitim süreçleriyle aşılabilecek problemlerdendir. Ama şurası da bir gerçektir ki, bu gayelerin gerçekleşmesi haccın belirlenen mevsimde genç ve dinç olarak bilinçli bir şekilde ve çok katılımlı olarak yapılmasına bağlıdır.

Kısaca söylemek gerekirse Kur'ân'daki hacla ilgili âyetler, daha önceden var olan hac uygulamasında, tavaf edilecek yer, tavaf şekli, vakfe yeri, vakfe zamanı, kurban ve benzeri konularda büyük ölçüde benzerliği sağlamıştır. Hac zamanıyla ilgili Kur'ân âyetleri bütün olarak değerlendirildiğinde; süregelen hac uygulamasını, zaman, şekil ve hedef bakımından belirleyen/onaylayan yönleri ele alındığında; haccın hikmet ve amaçları göz önünde bulundurulduğunda haccın aynı mevsimde ve tüm hacıların katılımıyla yapılmasının önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunlara rağmen hikmet, amaç ve yapılış şekli açısından Cahiliyye haccı ile İslâmî dönem haccı arasında çok önemli farklar bulunmaktaydı. İslâm öncesi Cahiliyye döneminde yapılan hacda, ibadetin Allah için olması hedefi ötelenmiş ve dünyevî-ekonomik ve siyasî çıkarlar, atalar dinine saygı ön plana geçmişti. Mekke'liler, hacıların Mekke'ye gelmesini çok önemli bir ekonomik gelir vasıtası olarak görüyor ve bunu kendi itibarları için çok önemli bir gösterge olarak değerlendiriyorlardı. Hacda yapılan ritüellerde, daha çok bazı yerlerin, bazı

araçların kutsanması ön plandaydı. Haccın yapılışında, daha çok Mekkelilerin kendilerine göre belirlediği gelenekler belirleyici rol oynuyordu. Hac sırasında yapılan dua ve söylemlerde şirk şaibesi olan pek çok cümle yer almaktaydı. Cahiliye haccında Allah inancı vardı, ama bu şirk karışımı bir inançtı. İbrahimî gelenek, söylem planında sürekli öne çıkmaktaydı, ancak yapılanlar içerisinde İbrahimî gelenekten sapmalar çok fazlaydı. Zira Kur'ân'ın tâbiriyle Hz. İbrahim, hanif tevhid dini üzereydi ve asla müşriklerden değildi. Bazı kabilelerin, kendilerini diğer kabilelerden farklı görerek ayrıcalıklı konuma sokması, hacdaki insanlar arası eşitlik ilkesiyle bağdaşmıyordu. Hac ibadetinin sonunda olması beklenen hacının daha iyi insan haline gelmesi hedefi gerçekleşmiyor, hac ibadetini yapanların arasında hacdan önce ile hacdan sonrası arasında pek farklılık görülüyordu. Sözelimi hacdan önce gücüne güvenerek insanları ezmeye ve sövmeye devam edenler, bu ayrıcalıklarını hac ibadetinde sürdürdükleri gibi, hacdan sonra da devam ettirmekteydiler.

D. Cahiliye Döneminde Hac ve İslâmî Düzeltmeler

Kur'ân, yeryüzündeki ilk mabedin Kâ'be olduğunu hatırlatır: *Doğrusu insanlar için ilk kurulan ev, Mekke'de, dünyalar için mübarek ve doğru yol gösteren Kâ'be'dir.*⁶⁸

Peygamberimizden önce de Araplar haccediyorlardı. O dönemde hac hem dinî, hem kültürel, hem de ekonomik bir sektör halinde idi. Kur'ân âyetleri, hac ibadetini, içerisine karışmış şirk geleneklerini temizleyerek, asliyetine döndürerek onaylamıştır ve bu orijinal halinde sürdürülmesini istemiştir.

Burada hac ile ilgili cahiliye adetlerini ve onları İslâm'ın nasıl düzelttiğini maddeler halinde vermek istiyoruz. Ancak bu maddelere geçmeden şunu özellikle belirtmemiz gerekir ki sanıldığı gibi İslâm öncesi Mekke'sinde yaşayan Cahiliye devri insanları tamamen dinsiz, ilkel, ahlâkî erdemlerden uzak insanlar değildi. Evet, onlar, İbrahimî dinin kalıntıları içerisinde yaşıyorlardı. Ancak bu kalıntılar, asıldan büyük ölçüde uzaklaşmış ve beşerî tutkular karışmıştı. İslâm, bunları ayıkladı ve aslî haline döndürdü. Şöyle ki:

⁶⁸ Âl-i İmrân 3/96.

1. Arap kabileleri, hac ve umreye gelirken yanlarına azık almazlar ve azıkla hacca gelmeyi tevekküle aykırı sayarlardı.⁶⁹ Aynı şekilde ticaretle meşgul olanlar, ihram girdikten sonra hac ibadeti sona erinceye kadar ticaretle meşgul olmazlar, bir şey alıp satmazlar, bunlara ibadete aykırı değerlendirirlerdi.⁷⁰ Kur'ân "(*Hac mevsiminde ticaret yaparak*) *Rabbinizden gelecek bir lütfü (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur*"⁷¹ diyerek bu uygulama ve anlayışı ortadan kaldırdı, sakat tevekkül anlayışını düzeltti, hac sürecinde alışveriş yapmaya izin verdi.

2. Cahiliyye insanı, Kâ'be'ye çok büyük değer veriyordu; ancak onlar bir anlamda Kâ'be'nin binasına/yerine tapınmaktaydılar. Onları buna sevk eden şey, çok değer verdikleri Kâ'be ve çevresindeki taşları yanlarında taşıma ve onlarla tevessül etme arzusu idi. Kur'ân, Kureyş kavmi özelinde tüm insanlığa *Bu beytin Rabbine ibadet etsinler*⁷² çağrısını sunarak ibadetin araçlarına değil bizzat Yüce Allah'ın kendisine ibadet yapılmasını istemiştir. Çünkü Mekkelileri Ebrehe/Fil ordusunun saldırısından koruyan, onları yaz ve kış seyahatlerinde güvenli ve saygın kılan, onları açlıktan ve güvensizlikten koruyan putlar değil, yalnızca Yüce Allah'tı. Kâ'be'yi kutsal mekân kılan da O idi.

Kâ'be'nin ve diğer hac erkânının yapıldığı yerlerdeki şekle, o yerlere ve o yerlerde bulunan putlara önem veren anlayışın aksine İslâm, o yerlerin asıl sahibine ibadeti öncelemiştir. Bu meyanda Meselâ haccın ruhuyla çok da ilgili olmayan Kâ'be'nin asıl sınırları üzerine yeniden yapılmasına gerek duymamıştır. Peygamberimiz, Mekke'yi fethettikten ve Arabistan yarımadasında yönetimi büyük ölçüde ele aldıktan sonraki yıllarda söylediği şu sözleriyle bu gerçeğe işaret etmiştir: *Kavmimin yadırgamayacağını bilseydim, Kâ'be'yi yıkar, eski temelleri üzerine yeniden iki kapılı olarak yapardım*.⁷³ Aslında o yıllarda peygamberimizi yadırgayacak kimse yoktu diyebiliriz. O, isteseydi Kâ'be'yi yıkar ve eski temelleri üzerine yeniden yaptırdı, onun buna ekonomik gücü de yeterdi, siyasî erki de. Aynı doğrultuda Hz. Ömer, Hacer-i Esved taşının kutsallaştırılmamasını isteyerek taşla hitaben söylediği meşhur sözünü insanları şöyle uyarıyordu: *Vallahi biliyorum ki sen bir taşsın, zarar da vere-*

⁶⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 373.

⁷⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 391.

⁷¹ el-Bakara, 2/197.

⁷² Kureyş 106/4.

⁷³ Hirevî, *Meâricü'-Nübüvve*, s, 296.

*mezsın fayda da. Peygamberin seni öptüğünü görmeseydim seni öpmezdim.*⁷⁴ Bu sözden de anlaşılacağı üzere Hacer-i Esved'e saygı taşın kendisine değil, Hz. İbrahim ve Hz. Peygamberin hatırasını yaşatma adına dır. Zaten Hacer-i Esvede, bu saygınlığı kazandıran, cennetten indirilmiş ve tavafın başlangıcını belirtmek için Kâ'be'nin duvarına konulmuş bir taş olmasıdır⁷⁵

Burada şöyle bir soru gündeme gelebilir: İslâm öncesi dönemde insanlar Allah'a inanıyorlar ve bir kısım putları O'na ortak koşuyorlar ve *bunlar bizi Allah'a yaklaştırdıkları için onlara tapınıyoruz* diyorlardı. Putçuluğu kaldıran İslâm, neden Kâ'be, Hacer-i Esved, Makam-ı İbrahim, Safa-Merve Tepeleri, Arafat, Müzdelife, Mina gibi yerleri kutsadı ve oraları ibadet yerleri olarak yaptı, bu da bir nevi şirk değil midir?

Buradaki en temel fark, putları icat eden ve onları tanrı mesabesine çıkarırlar müşriklerdir. Mübarek yerleri belirleyen ve oralarda kendisine ibadet yapılmasını isteyen ise Yüce Allah'tır. Müşrikler, bir kısım dünyevî menfaatler için bu mekânları kutsayıp ziyaret ediyorlardı. İslâm ise, buraların sırf Allah için ziyaret edilmesini emretti. Buna göre Müşrik, kendisi gibi insanların gidişatını devam ettirmek için putlara tapar, mümin ise sırf Yüce Allah'ın emri olduğu için bu mübarek yerlerde Yüce Allah'a ibadet eder. Müşriklerin Kâ'be çevresindeki tavafı Allah ve putlar içindi. Müminin tavafı ise, Kâ'be'nin ve tüm her şeyin Rabbi Yüce Allah içindir. Herhangi bir sanatsal özelliği olmayan Kâ'be, insan eliyle inşa edilmiş olsa bile Allah'ın emri ile yapılmış ve Allah'ın evidir. (*Beytullah*)

O yerleri ibadet mahalli edinir emrini veren Yüce Allah'tır dedik. Bu konudaki bir âyet şöyledir: *Kâ'be'yi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık. İbrahim'in makamını namaz yeri edinir, dedik.*⁷⁶ Müfredde *izafe umum ifade eder* kaidesinden yola çıkan ilim adamlarımız, Hz. İbrahim peygamberin hac ibadetini yaparken kullandığı Makam-ı İbrahim başta olmak üzere, Arafat, Mina, Müzdelife gibi tüm makamların bu emre dâhil olduğunu söylemişlerdir.⁷⁷ Hz. İbrahim'e o yerlerde ibadet etme emrini veren de yine Yüce Rabbimizdir.

⁷⁴ Buhârî, Hac 57; Müslim, Hac 250.

⁷⁵ Bkz. Salim Ögüt, "Hacerü'l-Esved", DİA, XIV, 434-435.

⁷⁶ el-Bakara, 2/125.

⁷⁷ Bkz. es-Sa'dî, *el-Kavâidü'l-Hisân*

3. Cahiliyye döneminde hiç konuşmaksızın hac yapıldı.⁷⁸ İslâm bunu ortadan kaldırmış ve hac ibadetinde zikir, tekbir, tehlil, telbiye başta olmak üzere, gerektiğinde insanlar arasında konuşmalara izin vermiştir. Bu konuda şöyle buyrulur: "...Allah'tan mağfiret isteyin..."⁷⁹ "...Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın."⁸⁰ Bir hadislerinde peygamberimiz, *efdal haccın telbiyesi bol ve gürseli olan hac olduğunu*⁸¹ özellikle belirtmiştir.

4. O dönemde hacıların getirdiği telbiyeler şirk karışmış cümlelerden oluşuyordu.⁸² Herkesin kendine, kendi kutsalına göre söylediği pek çok telbiye cümlesini teke indiren İslâm, şirkten arınmış bir telbiye örneği sundu. İslâm'ın sunduğu telbiye duası, şu cümlelerden oluşmaktaydı: *Buyur Allahım buyur! Emir ferman Senin Allahım, Senin eşin ortağın yoktur Allahım. Gerçekten layığı ile hamd, nimet ve mülk yalnızca Senindir Allahım! Senin asla eşin ortağın yoktur Allahım!*⁸³ Görüldüğü üzere bu özlü duada, müşriklerin telbiyelerinde dile getirdikleri Allah ile beraber kendi putlarına da tanıdıkları ulûhiyet, hükümlanlık kesin bir dille reddedilmektedir.

5. Cahiliyye döneminde insanlar putlar adına ihrama girerlerdi.⁸⁴ İslâm, Allah'tan başkası adına ihrama girmeyi yasakladı ve sırf Allah için ihrama girmeyi emretti. Nitekim hacca niyet ve haccın erkânına girişlerde yapılan dualarda hep bu tevhidî gerçekler tekrar edilmektedir.

6. Dışarıdan hac için Mekke'ye gelenler, Harem için özel elbise satın alarak tavafa girerlerdi. İnanışa göre daha önce giydikleri elbiseler, işledikleri günahlara bulaşmış eşyalardı, onlarla tavaf geçerli olmazdı. Elbise satın alamayanlar çıplak tavaf ederlerdi. Çıplak tavaftan utanıp kendi elbiseleriyle dolaşanlar, sonra o elbiselerini çıkarıp atarlar ve o elbiseler Mekke'lilere kalırdı.⁸⁵ A'raf sûresi 27-33 âyetleri bu saçmalığa

⁷⁸ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 348.

⁷⁹ el-Bakara, 2/199.

⁸⁰ el-Bakara, 2/198.

⁸¹ Tirmizî, Hac 14.

⁸² Örnekler için bkz. Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 375-379.

⁸³ Buhârî, Hac 26; Müslim, Hac 20,21.

⁸⁴ Bkz. Buhârî, Umre 10; Müslim, Hac 259-261

⁸⁵ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 357-361.

son verdi. Söz konusu âyetlerde şöyle buyruluyordu: *Ey Âdemoğulları! Şeytan, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak ananızı babanızı cennetten çıkardığı gibi sizi de şaşırtmasın. Sizin onları görmediğiniz yerlerden o ve taraftarları sizi görürler. Biz şeytanları, inmayanlara dost kılarız. Onlar bir fenalık yaptıkları zaman, «Babalarmızı bu yolda bulduk, Allah da bize bunu emretti» derler. De ki: «Allah fenalığı emretmez. Bilmediğiniz şeyi Allah'a karşı mı söylüyorsunuz?» De ki: «Rabbim adaleti emretti; her secde yerinde yüzünüzü O'na doğrultun; dinde samimi olarak O'na yalvarın. Sizi yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz.» Allah insanlardan bir takımını doğru yola erdirdi, fakat bir takımı da sapıklığı hak etti, çünkü bunlar Allah'ı bırakıp şeytanları dost edinmiş ve kendilerini doğru yolda sanmışlardı. Ey Âdemoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin; yiyin için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez. Allah'ın kulları için yarattığı ziynet ve temiz rızıkları haram kılan kimdir? «Bunlar, dünya hayatında inananlardır, kıyamet gününde de yalnız onlar içindir» de. Bilen kimseler için âyetlerimizi böylece uzun uzun açıklıyoruz. De ki: «Rabbim sadece, açık ve gizli fenalıkları, günahı, haksız yere tecavüzü, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koşmanızı, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.» Hicrî 9. Yılda hac emiri olan Hz. Ebû Bekir, Artık bu yıldan sonra hiç bir müşrik hac yapmasın ve hiç kimse Kâ'be'yi çıplak tavaf etmesin⁸⁶ diyerek bu Cahiliyye âdetine son verildiğini açıklamıştır. Artık yeni düzenlemeye göre insanların ihramsız olarak kendi elbiseleriyle nafîle olarak Kâ'be'yi tavaf etmeleri de câizdi.*

7. İhramlılar dam altında ve gölgede oturmazlar; hayvanî yağ ve et yemezlerdi. İslâm bu yasağa da son verdi.⁸⁷ İhramlı iken eve yahut çadıra girme ihtiyacı zuhur ettiğinde, kapılardan değil, arka taraflara açılan deliklerden girerler ve bunu bir meziyet sayarlardı.⁸⁸ Bu ve benzeri uygulamalar ibadeti zorlaştırıyor ve güya daha gizemli hale getiriyordu. Kur'ân bütün bunları yasakladı: *“İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin...”*⁸⁹

⁸⁶ Buhârî, Hac 67; Müslim, Hac 435.

⁸⁷ Olgun Tahir, *Müslümanlıkta ibâretler Tarihi*, s. 234-240.

⁸⁸ Cevad Ali, *el-Mufassal*, VI, 371.

⁸⁹ el-Bakara, 2/189.

8. Zilhicce, cahiliyye döneminde hac ayı; Zilka'de ve Zilhicce haram ay olarak bilinir ve bu aylarda savaşılmazdı.⁹⁰ Kur'ân, bu hac aylarına 'bilinen aylar', 'bilinen günler', 'sayılı günler', 'Büyük hac günü' diye dikkat çekmiştir.

9. Cahiliyye döneminde hac, sadece Mekke'de yapılmazdı. Mekke'deki 'Beytullah'tan başka hac yerleri, puthâneler (Beytü'l-Erbâb) vardı. Tâif'deki Beytü'l-Lât, Arafat yakınlarındaki Beytü'l-Uzzâ, Zülhulassa'daki Beytü'l-Menât bunların başında gelirdi.⁹¹ İslâm Kâ'be dışındaki tüm bu hac yerlerini iptal etmiş, Kâ'be'yi de putlardan arındırarak aslı haline döndürmüştü.

10. Cahiliyye insanı Kâ'be'yi tavaf ettikleri gibi, diğer putları, puthâneleri, putlara sunulan kurbanları, cemreleri, büyüklerin mezarlarını da tavaf edip onlara tazimle el sürerlerdi.⁹² İslâm, tevhide zedeleyecek tüm bu cahilî geleneklere son vermiştir. Kâ'be, Arafat, Minâ, Müzdelife, Safa, Merve putlardan arındırılarak haccın şeâiri olarak kalmıştır. Diğer cahiliyyenin kutsadığı pek çok yer iptal edilmiştir.⁹³ Aynı şekilde cahiliyye döneminde de var olan ihram, tavaf, vakfe, sa'y, cemreleri taşıma, kurban kesme Hz. İbrahim'den kalma birer gelenek olarak ama şirk şaibelerinden arındırılarak muhafaza edilmiştir.

11. Cahiliyyede kabilelerin hac menâsikleri farklılık arz ediyordu. Örneğin onlar Zilhicce'nin sekizinci günü olan Tevriye günü azıklarını alıp Arafat'a çıkardı. Kureyş, Kinâne ve Huzâa kabilelerine mensup olanlarla, din işlerinde hamaset gösterdiklerinden 'humus' diye anılan Kâ'be hizmetlisi seçkinler ise Nemre'de vakfeye dururlardı. Sonra hepsi Müzdelife'ye akardı. Yukarıda sayılan pek çok kural bunları bağlamazdı.⁹⁴ Humus'tan sayılanlar elbiseleriyle ve ayakkabılarıyla beyti tavaf ederlerdi.⁹⁵ Hangi sebebe dayanırsa dayansın aslında kabileler arası farklı uygulamaları belirleyenler de insanların kendisi idi. Humus'a mensup olduğunu iddia edenler, şöyle diyorlardı: *Biz Harem ehliyiz, bi-*

⁹⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 348-349.

⁹¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 351.

⁹² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 354.

⁹³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 379.

⁹⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 351; Olgun Tahir, *Müslümanlıkta İbadetler Tarihi*, s. 234-240.

⁹⁵ Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 354.

*zim dışımızdaki Araplar, ancak bizim elbiselerimizle tavaf etmeliler, getirdikleri azıkları değil, bizden temin edecekleri yiyecekleri yemeliler!*⁹⁶ Onların bu düşüncelerinin ekonomik bir kısım gerekçelere dayandığı da görülmektedir. İslâm, bu ayrıcalık ve farklılıklara son vermiştir. Bu konuda Kur'ân şunları söyler: “*Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın...*”⁹⁷Bugünkü kraliyet ailesinde ve onların kendilerine tanıdıkları bir kısım ayrıcalıklarda bu anlayışın izlerini görmek mümkündür.

Kaynaklar *Humus* anlayışının çok eski olmadığını, İslâm gelmeden az önce ortaya atıldığını söylerler.⁹⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere hac ibadetindeki tahrif süreci, İslâm gelene kadar devam etmiştir. *Humus* ehlinden olduğunu iddia edenler, başkalarına karşı kendilerinin üstün ve ayrıcalıklı olduklarını ileri sürerken, İslâm'a göre hac ibadetini ifa eden bir Müslüman'ın, bunu bir iftihar vesilesi olarak görmesi şöyle dursun, aksine hac ibadeti onun tevazusunu artıracaktır.

12. Cahiliyyede insanlar, ellerini birbirlerine bir ip yahut mendille bağlayarak tavaf ederdi. Alkış tutarak, ıslık çalarak tavaf ederlerdi. İslâm bunları da yasakladı.⁹⁹ Bu konuda Kur'ân şöyle der: “*Onların Beyt yanında ibadetleri ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir...*”¹⁰⁰

13. Müşrikler, güneşe tapanlardan etkilenerek güneş doğmadan Arafat'tan Müzdelife'ye akın etmezlerdi. Peygamberimiz onlara muhalefet ederek güneş doğmadan Müzdelife'ye ifâza etmiştir.¹⁰¹

14. *Amr b. Luhay*, Mina'nın değişik yerlerine yedi put dikmiş, tazim için her birine üçer olmak üzere toplam yirmi bir tane taş atılma geleneğini icat etmişti. Araplar bu taşları atarken şöyle derlerdi: “*Ey put! Sen, senden önce taşlanan puttan daha büyüksün!*” Aynı şekilde bazı büyüklerin mezarı da saygı için taşlanırdı. İslâm bu geleneği de ortadan kaldırdı, sadece şeytanı sembolize eden üç cemreye tazim için değil, tahkir için taş atma uygulamasını getirdi. Aynı şekilde *Amr b. Luhay*, Safa ve Merve tepelerine de Esâf ve Nâile adında iki put koymuştu. Sa'y

⁹⁶ Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 359.

⁹⁷ el-Bakara, 2/199.

⁹⁸ Bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 367.

⁹⁹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 356-359.

¹⁰⁰ Enfâl 8/35.

¹⁰¹ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 385.

yapılırken bu iki put mesh edilirdi.¹⁰² Daha sonra ashab, bu geleneği hatırlayarak sa'y yapıp yapmama konusunda tereddüt gösterince Kur'ân sa'yin gereğini açıkça ortaya koydu: "*Doğrusu Safa ve Merve, Allah'ın koyduğu nişanlardır. Her kim Beyti hacceder veya umre yaparsa onları da tavaf etmesinde bir günah yoktur...*"¹⁰³Böylece İslâm, tevhide aykırı olmadığı sürece İslâm öncesi dönemde yapılıyor olsa da onları sürdürdü. Zira bu iki tepe arasında yapılan sa'y Hz. İsmail'in annesi Hz. Hacer'den kalma bir şiardı.

15. Sûfe denilen ve başında yünden sarık/kavuk bulunan seçkin bir din adamı icazet verdikten sonra ifâza yapılırdı.¹⁰⁴ İslâm, buna da son verdi.

16. Mina'da putlar için kurbanlar kesilirdi. Kesilen hayvanların kanı Kâ'be duvarlarına ve putların yüzüne sürülürdü. Cahiliyye insanı, putlarla yükselttikleri şeytan taşlama mahallerinin etrafını ve orada kestikleri kurbanların çevresini tavaf ederlerdi. Aynı şekilde onlar, kabirlerin etrafında da tavaf yaparlardı.¹⁰⁵ Tüm bu cahilî gelenekleri kaldıran İslâm, kurbanların Allah'a yaklaşmak için kesilmesi gereğini bildirdi. "*...O hayvanlar üzerine Allah'n ismini anınız (ve kurban ediniz).*"¹⁰⁶

17. Yine cahiliyye insanı, büyüklük taslayarak kesilen kurban etlerinden yemezlerdi. Kur'ân ise "*...Artık ondan hem kendiniz yiyin, hem de yoksula, fakire yediniz*"¹⁰⁷ diyerek zenginlerin de tevazu göstermelerini istedi ve fakirlerle zenginleri eşitledi.¹⁰⁸

18. Cahiliyye halkı, Mina'dan Mekke'ye üç günden önce inmeyi günah sayarlardı. Kur'ân buna da açıklık getirdi: "*...Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönmek isterse, ona bir günah yoktur...*"¹⁰⁹

¹⁰² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 386; 380-383.

¹⁰³ el-Bakara, 2/158.

¹⁰⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 386-387; Olgun Tahir, *Müslümanlıkta ibâretler Tarihi*, s, 234-240.

¹⁰⁵ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 354, 388.

¹⁰⁶ Hac 22/36.

¹⁰⁷ Hac 22/28.

¹⁰⁸ Bkz. Râzî, *Tefsîr*, XXIII, 29.

¹⁰⁹ el-Bakara, 2/203.

19. Yine o dönemde insanlar, hac menâsikini tamamlayıp kurbanlarını kestikten sonra Minâ ile Cebel-i Rahme arasında durup dedelerinin ve babalarının isimlerini sayarak onlarla övünüyorlardı.¹¹⁰ Kur'ân bu âdeti de ortadan kaldırdı: “*Hac ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın...*”¹¹¹ Evet, tevhide kökleştiren hac ibadeti sonunda, ibadet sürecinde olduğu gibi Yüce Allah çokça anılmalıydı. İnsanlar, aralarındaki engelleri kaldırarak birbirleriyle kaynaşmalı, asla ataları ve etnik kökenleri sebebiyle birbirlerine karşı üstünlük taslamamalıydılar. Haccın temel hedefi de buydu.

20. Cahiliye döneminde müşrikler, ekonomik bir kısım beklentiler sebebiyle hac aylarında umre yapmayı uygun görmezlerdi. Umre ayı olarak Receb ayını belirlemişlerdi. Umreyi de hac gibi görürler, umrede de kurban keserler, putlarını tavaf ederlerdi.¹¹² İslâm umre konusunda da bir kısım değişiklikler yaptı. Umreyi hacdan farklı kıldı, onun hükümünü nafile olarak belirledi ve diğer aylarda olduğu gibi hac aylarında da umre yapılabileceğini açıkladı.

21. Putlaştırılan taşların öpülmesi, selamlanması, onlara yüzlerin sürülmesi de Cahiliye adetlerindendi. Bütün bunlar, tanrılara yaklaşan şeyler olarak görülürdü.¹¹³ İslâm, cennetten geldiği söylenen Hacer-i Esved'i öpme ve onu selamlama dışındaki bu adetlere son verdi.

Görüldüğü üzere İslâm, içerisine şirk bulaşmış, mantıksız ve zor uygulamaları kaldırmıştır. Bazı kabile ve insanlara ayrıcalık tanıyan Cahiliye dönemi uygulamaları, bütün insanları tarağın dişleri gibi eşit gören İslâmî hac uygulamasıyla kaldırılmıştır. Hacla ilgili olarak inen âyetlere bakıldığında, onların hac ibadetinin önemini, hikmetini, zamanını, yerlerini genel olarak belirlediğini; İslâm'dan önce hac ibadetine bulaştırılmış şirk geleneklerine son verdiğini, asıl hedefinden sapan bazı uygulamaları yeniden hedefine oturttuğunu, yanlışları düzelterek eksikleri tamamladığını ve uygulamada bir takım kolaylıklar sağladığını, bazen de konuyla ilgili olarak zihinlerde oluşan sorulara açıklık getirdiğini görürüz. Dolayısıyla hac ibadetini layıkıyla yapabilmek için, Kur'ân'ın indiği dönemdeki uygulama ile Hz. Peygamber ve ashabının

¹¹⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 390; Olgun Tahir, *Müslümanlıkta İbâretler Tarihi*, s, 234-240.

¹¹¹ el-Bakara, 2/200.

¹¹² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 391-392.

¹¹³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 393.

uygulamalarının belirleyici, tayin edici ve tanımlayıcı yeri ve önemi vardır. Onlar göz ardı edilerek bir yere varılamaz. İşte biz tam bu noktada Hz. Peygamberin “*Hac menâsikini (haccın zaman ve yapılış şeklini) benden alın*” şeklindeki meşhur sözünü daha iyi anlamaktayız. Burada Peygamberimizin hac ve umreleriyle ilgili şu tarihî bilgileri vermekte yarar olacağını düşünüyoruz:

Nübüvvetten önce 40 yıl Mekke’de yaşayan Peygamberimizin hac yaptığına dair kaynaklarımızda bilgiler vardır. Onun Hicretten önce yaptığı haclarını sayısı onu bulmuştur. Hicretten sonra ise O, umre için üç, hac için bir kere sefere çıkmıştır. Onun umreleri, Hicrî 6. sene Zilka’de ayında gerçekleşen Hudeybiyye Umresi; 7. sene Zilka’de ayında gerçekleşen Kazâ Umresi; 8. sene Zilka’de ayında yapılan Ci’râne umresidir. Haccı ise, 10. sene Zilhicce ayında yaptığı Vedâ haccıdır.¹¹⁴

Günümüzde hac ibadeti ifa edilirken eğitimsizlik, yanlış ve eksik bilgilenme, çevre baskısı, ibadetin ruhunu kavrayamama, ritüellerin hikmetlerinden bîhaber olma gibi nedenlerden dolayı pek çok yanlış uygulamaya rastlanmaktadır. Sözelimi insanlar, sünnet olan Hacer-i Esved’i öpmek için, birbirlerini inciterek ve ezerek haramları rahatlıkla işleyebilmektedir. Aynı şekilde ibadetin içerisinde hakkına razı olmama, kul hakkını çiğneme gibi haramları ibadetle bağdaştırabilmektedir. Bunların aşılabilmesi için eğitimin, hac ibadetini ertelemeyen genç ve dinçken yapmanın önemi aşikârdır.

¹¹⁴ Olgun Tahir, *Müslümanlıkta İbadetler Tarihi*, s. 242-243.

KAYNAKLAR

Akpınar Ali, “Kur’ân Âyetlerine Göre Hac İbadetinin Zamanı ve Daha Sağlıklı Bir İbadet İçin Bazı Teklifler”, Marife, Yıl 3, sayı 1, bahar, Konya 2003, s, 89-106.

Ateş Süleyman, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1989.

Bakkal Ali, *Haccın Manası*, İstanbul, 2004.

Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Tarihi’l-Arab Kable’l-İslâm*, Bağdat, 1993.

Dehlevî, *Huccetullâhi’l-Bâliğa*, .

Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*,

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, İstanbul, Eser, ty.

Es-Sa’dî, *el-Kavâidü’l-Hısân*

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, Kâhire, Mısır, 1939.

Görgün Tahsin, ‘Hac’ md, DİA, XIV, 397-399.

İbn Aşûr Muhammed Tâhir, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, ty.

İbn Hazm Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fî’l-Milel ve’l-Ehvâ ve’n-Nihal*, Beyrut, ty.

İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mükram, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut, 1990.

İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*, Beyrut, 1984.

Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, İstanbul, 1996.

Olgun Tahir, *Müslümanlıkta ibadetler Tarihi*,

Öğüt Salim, “Hacerü’l-Esved”, DİA, XIV, 434-435.

Özaydın Abdülkerim, ‘Hac’, DİA, XIV, 388.

Râzî Fahreddin, *et-Tefsîru’l-Kebir*, Tahran, ty.

Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, Daru’l-Fikr, Kahire, 1923.

Sâis, *Tefsîru Ayâti’l-Ahkâm*,

Soysaldı Mehmet, “İslâm Öncesi Mekke Toplumlarında Namaz, Zekat, Oruç ve Hac Uygulamaları”, *Kur’ân Öncesi Mekke Toplumunu Sempozyumu, İstanbul, 2011*, s, 146-170.

Suyûtî, Celalüddin, *el-İklîl fi İstinbâtı't-Tenzîl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.

Suyûtî, Celalüddin, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sur*, Beyrut, 1983.

Şevkânî Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr*, Mısır, 1964

Uludağ Süleyman, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, Ankara, 1989.

Vehbe ez-Zühaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992.

Zemahşerî, Carullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl*, Beyrut, ty.